

UOT 159.9.

Salbi Ağamehdi qızı Abasova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

SEREBRAL İFİLİCLİ UŞAQLARDA SENSOR FUNKSİYALARIN POZULMASI

Сальби Агамехти гызы Абасова
преподаватель Азербайджанского
Государственного Педагогического Университета

НАРУШЕНИЕ СЕНСОРНЫХ ФУНКЦИЙ У ДЕТЕЙ С ЦЕРЕБРАЛЬНЫМ ПАРАЛИЧОМ

Salbi Ağamehdi Abasova
teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

BREACH OF SENSORY FUNCTIONS IN CHILDREN WITH CEREBRAL PARALISM

Xülasə. Serebral iflicli uşaqlarda idrak proseslərinin pozulmasının patogenezini çox mürəkkəbdir. Belə xəstələrdə hərəkət-kinestetik funksional sistemin patologiyası ilə birgə qavrayışın inkişafsızlığında sensor, intellektual və nitq pozulmaları da böyük rol oynayır. Sensor qavrayışa görə, eşitmə, taktill, və kinestetik qavrayış (hərəkət qavrayış) daxildir. Sensor qavrayış uşağın idrak fəaliyyətinin yaranması, ali psixi funksiyaların formalaşması üçün böyük mənə kəsb edir.

Açar sözlər: idrak prosesləri, taktill hissiyyat, hərəkət pozulmaları, motor funksiyalar, eşitmə qavrayışı, görmə qavrayışı, hərəkət sfera

Резюме. Патогенез когнитивных процессов у детей с церебральным параличом очень сложен. Сенсорные, интеллектуальные и речевые нарушения играют важную роль в развитии восприятия наряду с патологией церебральной функциональной системы. Сенсорное восприятие включает зрение, слух, тактильное и кинестетическое восприятие (восприятие движения). Сенсорное восприятие имеет большое значение для познавательной деятельности ребенка, формирования высших психических функций.

Ключевые слова: познавательная сфера, тактильные чувства, двигательные нарушения, моторные функции, слуховое восприятие, зрительное восприятие, двигательная сфера

Summary. The pathogenesis of cognitive processes in children with cerebral palsy is very complex. Sensory, intellectual and speech disorders play an important role in the development of perception along with the pathology of the cerebral functional system. Sensory perception includes sight, hearing, tactile and kinesthetic perception (motion perception). Sensory perception is of great importance for the child's cognitive activity, the formation of higher mental functions.

Key words: Cognitive sphere, tactile feelings, motor disorders, motor functions, auditory perception, visual perception, motor sphere

Serebral iflicli uşaqlarda idrak proseslərinin pozulmasının patogenezini çox mürəkkəbdir. Belə xəstələrdə hərəkət-kinestetik funksional sistemin patologiyası ilə birgə qavrayışın inkişafsızlığında sensor, intellektual və nitq pozulmaları da böyük rol oynayır. Sensor qavrayışa görə, eşitmə, taktill, və kinestetik qavrayış (hərəkət qavrayış) daxildir. Sensor qavrayış uşağın idrak

fəaliyyətinin yaranması, ali psixi funksiyaların formalaşması üçün böyük mənə kəsb edir.

USİ-lə uşaqlarda məkan təsəvvürünün təhlili və sintezində, bədən xəminin pozulmasında, gördüklərinin sözlə təsvirini verməkdə çətinliklər müşahidə edilir.

Xüsusi təşkil edilmiş təlim olmadıqda serebral iflicli uşaqlar əşyaların ölçülərini, forma

və ayrı-ayrı əlamətlərini qavraya bilmirlər. Serebral iflicli məktəbəqədər yaşlı uşaqların iybilmə və görmə qavrayışlarının xüsusiyyətlərinin müqayisəli tədqiqi göstərir ki, serebral iflicli uşaqlarda qavrayışın və fiqurların əks olunmasının pozulmasının əsasında beynin integrativ funksiyasının çatışmazlığı durur. Hərəkət qüsuru ağır vəziyyətə belə uşaqlarda sensor-perseptiv fəaliyyətin inkişafsızlığı üçün müəyyən edici amil sayılır.

Serebral iflicli bir çox uşaqlarda taktill hissiyyət pozulmuş ola bilər. Barmaqlarının ucları ilə əşyaya toxunduqda onlarda hissiyyət dəqiq və aydın olur. Bu zaman yaranan hissələr sanki əşyanı qalın ölcəklə ald ə saxlayıblar kimi hissələrlə müqayisə etmək olar. Taktill qavrayışın çatışmazlığı yazı bacarıqlarının mənimənilməsinə çətinlik yaradır. Bunun üçün taktill hissiyyəti məşq etdirmək üçün xüsusi oyun məşğələləri vacibdir.

USİ zamanı hərəkət pozulmalarını xüsusiyyətlərinə toxunma və ya digər hərəkətlərin yerinə yetirilməyinin imkansızlığı deyil, həm də bu hərəkətlərin zəif hiss olunması da aiddir. Bununla əlaqədar uşağın hərəkət haqqında səhv təsəvvürlər yaranır.

Öz hərəkətlərinin zəif hiss olunması və əşyalarla fəaliyyətin çətinliyi fəal toxunmanın çatışmazlığı səbəbindəndir, o cümlədən əşyaları toxunma ilə tanımaq (stereoqnoza). Bu, əşyavi fəaliyyətin yaranmasına mane olur; serebral iflicli uşağın ümumi psixi inkişafına mənfi təsir edir.

USİ zamanı motor funksiyaların zəifləməsinə və ya inkişafsızlığı üzündən eşitmə analizatorunun fəaliyyəti pozulur. Hiperkinetizmlərin olması ilə eşitmənin azalması da müşahidə oluna bilər. Xüsusi də yüksək tezlikli tonların azalması və alçaq tezlikli tonların qorunması xarakterikdir. Bu zaman səs tələffüzünün xarakterik pozulmaları müşahidə olunur.

Yüksək tezlikli səslər (t, k, s, p, e, f, ş) eşitməyən uşağ onların tələffüzündə əziyyət çəkir və nitqda və ya səsləri itirir, ya da digərləri ilə əvəz edir. Sonradan belə uşaqlarda oxu və yazı təlimində çətinliklər yaranır.

Bir sıra uşaqlar üçün fonematik eşitmənin çatışmazlığı xarakterikdir: onlar səsənləməsinə görə oxşar olan səsləri və səs birləşmələrini fərqləndirirlər.

Məsələn, onlar eşitmə ilə təz-saz, don-ton kimi sözləri eyni tipli qavrayırlar. Bəzi hallarda eşitmənin zəifləməsi olmadıqda da eşitmə qavrayışının və eşitmə yaddaşının çatışmazlığı ola bilər. Eşitmə qavrayışının hər cür pozulması nitq inkişafsızlığına gətirib çıxarır.

USİ zamanı eşitmənin pozulmasını üzə çıxarmaq çox vacibdir. Bu işdə valideynlərin böyük köməyi ola bilər. Eşitmə pozulması həttə zəif olsa belə, erkən diaqnostika uşağda psixi inkişaf ləngiməsinin qarşısını almağa kömək edir.

Bəzi uşaqlarda səs siqnalına yüksək həssaslıq müşahidə olunur. Onlar qəfil səsəndən diktinir, amma səslərin diferensial qavrayışı yətinə deyil.

Xüsusi pedaqoji yollarla uşağın qəfil səs qıcıqlarının qavranılması zamanı olan qorxusunu yavaş-yavaş aradan qaldırmaq olar.

Körpənin duyğularının inkişafına diqqət yetirmək vacibdir, çünki daqiq və inca hissiyyəti onun hərəkətlərinin inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Uşağın dünyaya gəlməsi anına artıq onun gözlərinin uyğunsuz, əlaqəsiz hərəkətləri, həyatının üçüncü həftəsinin sonuna isə sağlamlıq körpənin hər iki gözlərinin əlaqəli hərəkəti, hər hansısa bir əşya üzərində daqiq fiksasiya müşahidə olunur. 30-32 gün ərzində uşağ gözlərinin öndüdə hərəkət edən əşyanın ardınca işləyə bilər. Artıq həyatının ikinci ayının sonuna köprə müxtəlif istiqamətlərdə hərəkət edən əşyaları izləyə bilər. Hərəkətdə olan parlaq və rəngli əşyalar rangsiz əşyalara nisbətən uşaqların diqqətini daha çox cəlb edir.

Serebral iflicli uşaqların görmə qavrayışı gözlərin hərəkətinin məhdudluğu, görmə fiksasiyasının pozulması, görmə sahəsinin daralması, görmə itiliyinin zəifləməsi və s. səbəbindən olur. Buna görə də gözü ilə əşyanı axtarıb tapmaq, nəzərdən keçirmək və yerdəyişməsinə izləmək onun üçün çətindir.

Uzun müddətli və məcburi yataq rejimi, gözlərin hərəkətiliyinin pozulması belə uşaqların görmə sahələrinin məhdudlaşdırır. Əşyavi qavrayışın inkişafsızlığı xəstə uşaqlarda əşyavi fəaliyyətin soyviyyəsinəndən bilavasitə asılıdır. Məlumdur ki, əşyalarla fəaliyyət ümumi motorikanın təkmilləşməsi ilə formalaşır. Uşağ başını saxlamağa başlayanda və davamlı olaraq oturduqda əşyalarla fəal manipulyasiya etməyə başlayır.

Serebral iflicli uşaqların təxminən 10 % -də ağır görmə pozulmaları (zəifgörmə və korluq) qeydə alınır. Serebral iflicli uşaqlarda (təxminən 20-30 % hallarda) çəpəgzözlük, gözlərdə ikləşmə, gözəlin hərəkətlərində əlaqəlikli, yuxarı göz qapağının enməsi (ptoz), göz əlmalərini qeyri iradi hərəkətləri (nistagm) müşahidə olunur. Görmə analizatorunun bu cür xüsusiyyətləri ətraf aləmin hadisələrinin və əşyaların təhrihi olunmuş qavranılmasına səbəb olur.

Bəzi uşaqlar daxili çəpəgzözlük üzündən ətraf sahələri nəzərə almayaraq məhdud görmə sahəsindən istifadə etmək vətədişi qazanır. Məsələn, sol gözlün motor aparatının böyük zədələnməsi zamanı uşaqlarda sol tərəfdən görmə sahəsini nəzərə almağa vətədişi yaranı bilər. Kublar və ya çəpərlər fiqurlar düzəldərkən o, sol tərəfdəki hissələrə nəzərə alınır, vətədişi ancaq sağ tərəfdən şəkli çəkir və ya yazı yazır, şəkillərə baxarkən ancaq sağ tərəfdəki təsvirləri görür. Oxu zamanı da həmin pozulmalar müşahidə olunur. Belə uşaqlarda məktəbdə yaşda göz əlmalərini hərəkətliyin inkişafı və əşyanın bütövlükdə qavranılması üzrə xüsusi məşğələlər keçirilməlidir.

Əşyavi-praktik və idrak fəaliyyətinin formalaşması üçün əl və gözlün bərgə hərəkətlərinin böyük mahiyyəti var. Övvəlcə sağlam uşaq öz görmə sahəsində əlini hərəkət etdirərkən ona diqqət vermür. Sonra əlini izləyir, daha sonra isə əl hərəkətlərini idarə edərək istiqamətləndirməyə başlayır.

Serebral iflicli uşaqlarda hərəkət sferasının və gözlərin özəli aparatının zədələnməsi nəticəsində, xüsusilə də bədənini, ətrafların, başın yuxarıda təsvir edilmiş düzgün olmayan quruluşu da təzahür edərsə, əl və gözlün əlaqəli hərəkətləri vətədişi inkişaf etmir. Bu vəziyyətdə uşaqlar öz hərəkətlərini gözləri ilə izləyir bilər ki, bu da manipulyativ fəaliyyətin inkişafına, şəkli çəkməyə, no isə düzəltməyə mane olur, sonralar isə təhsil bacarıqlarının (yazı, oxu) və idrak fəaliyyətinin formalaşmasını ləngidir.

Oxu təliminin ilk mərhələlərində uşaq barmaq hərəkətlərini gözləri ilə izləyir bildikdə hərf, heca, sözlərin ardıcılığını təyin edərkən göstərmə bildikdə görmə-motor koordinasiyası çox vacibdir. Oxu texnikası və axıcılığı bu əsas üzərində formalaşır. Belə şagirdlər dəftərdə və ya oxu zamanı işçi sətiri saxlaya bilər, çünki bir sətirdən digərinə sürüşməklə nəticədə oxuduqları-

nın mənasını anlamır və öz yazdıqlarını izləyir bilər.

Görmə-motor koordinasiyasının formalaşmaması nənki yazı və oxu zamanı, həmçinin özünəxidmət, əmək və digər təhsil bacarıqlarının mənimsənilməsi zamanı təzahür edə bilər. Məsələn, əmək dərslərində belə şagirdlərə materialı düzgün yerləşdirmək, bölgüsünü parmaq çox çətin olur. Onlar üçün ən çətin olanı ayrı-ayrı hissələr üzərində işləməkdir.

Bu səbəbdən özünəxidmət vətədişlərinin formalaşma səbəbi ləngiyir. Öz əllərinin fəaliyyətini gözləri ilə izləyir bilər, əl və gözlərin hərəkətini koordinasiya etmək imkanını almaması fiziki tərbiyə dərslərində iradi hərəkət aktını vətədişi təşkil olunmaması ilə nəticələnir. Uşaqlar məqsədi saxlaya bilər, topu atıb-tuta bilər, digər idman oyunlarının bacarıqlarını mənimsəməkdə çətinlik çəkir.

Bəxış fiksasiyası pozulmuş, əşyanı yaxşı izləyir bilməyən, görmə sahəsinin məhdudluğu olan uşaqlarda diqqət pozulması və tapşırıqlar üzərində diqqəti mərkəzləşdirmək, eləcə də məkan təsvirlərinin pozulması müşahidə oluna bilər.

Xüsusilə də uşaqlar öz bədənələrini və yoldaşlarının bədənələrini sağ və sol tərəflərini müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkir. Məkan anlayışlarının "sağ" və "sol"-un formalaşması üçün biliklər bədən sxeminin mənimsənilməsi əsasında inkişaf edir.

Serebral iflicli uşaqlarda bədən sxeminin pozulması müşahidə olunur. Bu, xüsusilə sol tərəfin ətraflarının zədələnməsi ilə ifadə olunur. Uşaq çətinliklə bədənini hissələrini yadda saxlayaraq qavrayır, istiqamətləri müəyyən etməkdə uzun müddət qarışıdır. Məktəbdə ilk təhsil pillələrində, bir qayda olaraq, uşağın "yuxarı", "aşağı", "sağdan", "soldan", "arkadan" kimi məkanı təsvirləri mənimsəmədiyi üzə çıxır.

Onlar müxtəlif şəkillərini, kublarnı ayrı-ayrı hissələrindən bütövlük, tam düzəltməyə çətinlik çəkir. Bəzilərdə yazı və şəkli çəkmə zamanı güzgü təzahürü müşahidə olunur. Uşaqlar məkan qavrayışında və hərf, rəqəm yazılarını b-d, e-ə, n-m hərflərin yazılışını şəddir, şəkli çəkməkdə, plastilinlə fiqurlar düzəltməkdə, konstruktora işləməkdə böyük çətinliklə üzləşirlər.

Məkan analiz və sintezinin formalaşmaması uşaqların özünəxidmət vətədişlərini, eləcə

də oxu, yazı və fiziki tərbiyə dərslərində mənimsəmə zamanı təzahür edir. Belə uşaqlar sağ və sol tərəfin diferensiasiyasında, hissələrdən tam düzəldilməsində çətinlik çəkir. Onlar dəftərlərdə xətləri izləmir, səhifələrin sağ və sol tərəfini fərqləndirmir, dəftərin və ya albomun müxtəlif yerlərindən yazmağa, səhifənin ortasından oxumağa başlaya bilərlər.

Məkan analiz və sintezinin formalaşmaması görmə-motor koordinasiyasının inkişafsızlığı ilə birləşdikdə göstərilmiş çətinliklər dərəcəsi daha da artır. Belə hallarda uşaqlar bir çox özünəxidmət bacarıq və düzəltmə və s. vətədişlərini: ayaqqa bəgini bağlamaq, düymələr açib-bağlamaq, yatağı toplamaq və s. ləng mənimsəyirlər. Onlar uzun müddət sağ və sol əşyanı ayaqqa bəgini fərqləndirməyi bacarmır, köynək geyinərkən sağ və sol qollarını, önlük geyinərkən aşağı, yuxarı istiqamətləri təyin edə bilərlər.

Çox zaman əl əməyi dərslərində ayrı-ayrı hissələrdən tam, bütövlük bir fiqur (göbəkək, ağac, evvək və s. yapıdırmaq, konstruktordan fiqur düzəltmək,) quraşdırmaqda çətinlik çəkir. Yuxarı siniflərdə bu çətinliklər çilingərlik, tikmə və dülğərlik işlərində təzahür edir.

Məkan təsvirlərinin pozulması, eləcə də fiziki tərbiyə dərslərində bir xətt üzrə dayanarkən, sağa dön, sola dön, fırlan komandalarını yerinə yetirərkən, istiqaməti dəyişərkən bir hərəkətdən digərinə keçərkən təzahür edir.

Ədəbiyyat:

1. Детский церебральный паралич: лечение в школьном возрасте / Под ред. И.В. Добрякова, Т.Г. Щедриной. Санкт-Петербург: Издательский дом СПбМАПО, 2008.
2. Ермоленко Н.А., Скворцов И.А., Черетина А.Ф. Клинико-психологический анализ развития двигательных, перцептивных, интеллектуальных и речевых функций у детей с церебральными параличами // Журнал неврологии и психиатрии, 2000, № 3
3. Ипполитова М.В. Коррекционно-воспитательная работа с детьми дошкольного возраста, страдающими церебральными параличами // В сборнике: Очерки по патологии речи и голоса / Под ред. С.С. Ляпидевского. М., 1967, Вып. 3.
4. Л.М. Щипицына, И.И. Маймайчук. Детский церебральный паралич. Санкт-Петербург: Диалектика плюс, 2001.

E-mail: s-asadzade@mail.ru

Rayçılar : ped. ü. fəls. dok.N.T. Hüseynova

ped. ü. fəls. dok. M. Malikov

Redaksiyaya daxil olub: 05.12.2018.